

Universidade, formación e emprego¹ (Crítica dunha crítica)²

(University, Training and Employment: critique of a critique)

Carlos LERENA ALESÓN

Que se trata de pór en cuestión: esta é naturalmente a primeira cuestión da que se trata. Pode parecer fácil pero non sempre o é tanto. Non ceder á tentación de ofrecer unha resposta inmediata creo que constitúe, en materias complexas, unha boa táctica. Isto por unha razón; ningún problema de coñecemento é tal senón desde a particular perspectiva que o constrúe. Agora ben, falar dunha perspectiva procede só se se ten diante un cadro, uns eixos de coordenadas. Debuxar ese cadro e trazar eses eixos, é precisamente o primeiro que me propoño facer. Máis adiante, e dentro deles, situaréi e definiréi o obxecto a considerar, así como o obxectivo que asigno a esta reflexión. Anticipo xa que non é o meu propósito facer descriptivismo sen máis. Non trato de constituírme en avogado de ningunha causa particular. Con todo, todo o que aquí diga virará ao redor dunha idea central, ou se se quere, sera froito dunha perspectiva. Daréi conta no seu momento de cal é esa concreta perspectiva ou posición. Dúas observacións máis antes de comezar. Quizá haxa unha certa distancia entre o que diga e o que se quereda que dixese, ou o que se espera que ofrezca. Non nego que tratar de anular esa eventual distancia sería de boa educación. Pero creo máis saudable respectarse e respectar. Confirmar aos xa convencidos:

---

¹ Tradución ao galego de J. Luis Iglesias Salvado.

² Este texto é resultado dunha refundición dos materiais utilizados nunha conferencia dada no IX Congreso Nacional de AFYDE (Asociación para a formación e desenvolvemento da empresa), celebrado en Ávila, en novembro en 1985. Para o tratamento empírico dalgunhas das cuestións aquí abordadas remito ao lector interesado ao meu traballo: «Escuela, ideología y clases sociales en la segunda mitad de los años ochenta», capítulo VI de *Escuela, ideología y clases sociales en España*, 3ª edición, revisada e ampliada, editorial Ariel. Barcelona, 1986.

cabe dubidar do rendemento intelectual desa operación. Segunda observación. Sei que as ideas xerais están moi mal vistas e que sobran razóns para considerar aos discursos construídos con elas como a máis insípida das ensaladas. Con todo, creo que é necesario empezar por elas, porque o discurso sociolóxico dominante descansa en ideas xerais de pouco peso e escaso valor. Por iso, e non por razóns lexítimas, fai como que as rexeita.

1.- Teoloxía da Universidade ou críticas que son queixas

Tanto dentro do círculo de expertos como no rodo da existencia cidadá, a universidade española vén sendo obxecto dunha, entre inquisitiva e inquisidora, convocatoria. Citada a declarar ante os tribunais, a universidade tenllas agora que ver coa xustiza, coa eficacia, coa razón técnica, en fin, coa razón a secas. Sometida a xuízos sumarísimos, a súa resposta -a da Universidade- parece seguir sendo a da pura e simple incomparencia. Significativamente ausente do mapa de forzas sociais operantes -quizá porque no seu estado actual sexa sinxelamente impresentable- os veredictos tenden a resolverse nunha linguaxe podería dicirse que teoloxal. Ordinariamente estes xuízos sitúan á universidade, non xa á marxe da realidade, senón noutro mundo, isto é, sinxelamente no máis alá. Constitúe materia de disputa -escolástica, e como dicía teolóxica- saber en cal dos concretos trasmundos posibles habería que localizala. Os seus críticos seica mais benevolos cren percibila no limbo dun irrealismo sonambúlico. Outros, máis radicais tenden a situala preferentemente no infemo dun inmovilismo conxénito. Non poucos profesores e alumnos están certos de que se trata dun particular purgatorio de prazos cada vez máis longos. Queda o discurso dos días de festa -ou, quizá de funeral-, ese que afirma, entre bocexos, que aquí seguimos instalados nas altas e celestiais esferas.

Sobre a base dese acordo, parece que xeneralizado -isto é, o acordo de que o reino da universidade non pertence a este mundo- é desde onde, os menos pesimistas, tratan de organizar tentativas operacións de salvamento. Terrenalizala, rescatala, espertala á vida civil, adaptala, racionalizala: esta é aquí a universal consigna. Tan unánime é o acordo que parece lexítimo o exercicio da sospeita. Xa que logo, a partir de aquí, comezan as dúbidas. Polo pronto, repárase en que tanto ese diagnóstico que tende a situar á universidade noutro mundo, como eses programas que tratan de axustarlle as contas e traela a mandamento e a lei, son aquí ordinarios -é o ritual- polo menos desde fai douscentos anos. Basicamente estamos nas mesmas desde que comezou a película, quero dicir, desde os inicios da sociedade contemporánea. Son moitos anos e moitos discursos como para non desconfiar desas críticas convencionais á universidade, cuxa única virtude é converter a esta nun muro das lamentacións de clara funcionalidade litúrxica.

Primeira cautela: seguramente a institución universitaria non podería chegar ao grao de irrealismo que no presente goza, se non fose por unhas moi profundas e reais causas. Está por ver se este razoamento realista entendeuno esa usual crítica feita precisamente en nome do realismo. Segunda cautela: dificilmente estaríamos diante dunha pura excrecencia histórica, sen outra lei que a da inercia e a do inmovilismo. Isto por unha razón sinxela: dentro dunha sociedade dinámica, se só fose iso, sería xa varrida do escenario público. Pola contra, alá onde esta excrecencia medieval non existía -a sociedade estadouni-

dense, o país das marabillas do capitalismo máis puro- foi necesario precisamente inventala, rescatala. Terceira cautela: esta institución, que vén de tan longo e que é capaz de provocar tan sostidamente a ira, lonxe de representar gratuitamente un peso morto para a sociedade, desempeña nela funcións, non de cultural adorno, nin de eficacia produtiva, senón sinxelamente de pura supervivencia: produce efectos vitais en orde á organización da convivencia. É por iso polo que dura.

Situár a universidade en espectrais ultramundos pode equivaler a non entender nada. Por exemplo, a non entender que esa é precisamente a súa táctica: mirar cara a outro lado, situarse no máis alá para así poder producir os seus reais efectos, isto é, as súas funcións ocultas. Actuando no presente dunha puntual e actualizada intrahistoria, non é ela a que está instalada nun remoto pasado, senón ese doente discurso universitario que confunde sistematicamente crítica con queixa. Escandalosa caixa de resonancia, a universidade ten o reloxo perfectamente en hora e é un dos máis sensibles barómetros do que en serio cabe chamar actualidade, e mellor, presente histórico. Traducíndoos a uns particulares termos, os problemas que nela se manifestan, pertencen en realidade ao xogo de estratéxicos mecanismos da estrutura social. Co que nada de illamento nin de pasadismo: na universidade española estamos á última. Repásese se non o que di hoxe a follá do calendario. Depresión económica, que se traduce aquí en desmoralización xeneralizada do mundo académico. Retracción do investimento produtivo, que quere dicir aquí falta de estímulos para o estudo e para o traballo creador e serio. Inflación de prezos que significa aquí inflación de títulos. Crise de autoridade: que se lle pregunte por ela ao profesorado, quen nesta materia sábeo case todo. Crise de lexitimidade; a cultura académica está tamén na primeira liña desa fronte. Desencanto político; aquí estamos, non xa encantados, senón realmente enfeitizados con esa cousa do desencanto. Situados ao cabo da rúa; aquí tamén, pero non só desa rúa, senón tamén daquela e da outra. Anomia, falta de normas, perda de conciencia colectiva; tamén neste asunto na universidade marchamos á cabeza. Este noticiario podería estenderse *ad nauseam*. Pero non só nese plano, porque en materia de modas político-opináticas tamén estamos, como dicía, á última. Reacción conservadora, freada, regreso, marcha atrás: este prudente retroceso está avanzando cos seus académicos pés de chumbo polas aulas e polos claustros. Parece que está próximo o asalto final. Valla utilizar palabrotas; reaganismo, retrosocialismo proto-neo-liberalismo: todo iso e máis non anda soamente por aí fora. Está, por exemplo, traducido aquí dentro, configurando, e en primeira liña, o actual debate sobre a universidade.

Aínda que con isto, creo que o touro quedaba colocado moi preto do seu sitio –tiña dito proto-neo-liberalismo- antes de empezar paréceme conveniente explicitar esta cuestión: que pode achegar un sociólogo dentro desa obviamente necesaria tarefa civil e cidadá de racionalización da universidade, e iso aquí e agora. Creo sinxelamente que a súa achega máis positiva debe consistir, non en colaborar directamente no deseño deste ou o outro programa de salvación senón en criticar a usual debilidade das bases sobre as que descansan o diagnóstico e o programa de acción que neste momento estanse -polo menos mentalmente- impondo. Para dar no cravo, quero dicir para transformar a realidade, é necesario coñecela, e iso non nos seus procesos de superficie, senón nos seus mecanismos profundos. Dentro dese terreo -e non no dos arbitrios- creo que se sitúa a posible

contribución realista e construtiva da socioloxía. Practicar a crítica, criticar aos críticos convencionais da universidade isto é o que creo que forma parte do seu natural oficio e da súa solidaria colaboración.

Comprobado que a mesa na que eu traballo ten patas -cousa normal pero na que cada cal non sempre repara- paso a facer unha primeira definición do obxecto desta reflexión. Trato de ocuparme criticamente dunha particular crítica da universidade. Esta crítica, que vén dominando os debates durante os últimos anos incorpora un concreto diagnóstico, así como un máis ou menos implícito conxunto de liñas de actuación. Aínda que quedaría quizá máis elegante, creo que non debo calar algúns nomes públicos desta posición: usualmente chámana tecnocratismo, neo-liberalismo. Cómodos descalificativos certamente. Pero xa que os mencionamos non sería xusto deixar de engadir *social-democracia*, ou *psocialismo* e en fin, un a un todo o resto do espectro, incluída a *crise da esquerda*, esa pantasma que percorre Europa. Polo de pronto, ningunha ideoloxía política monopoliza a posición da que se vai tratar. Quizá máis atinado, sería dicir simplemente signo dos tempos: neste punto que máis dá. Un sociólogo só debe utilizar argumentos: non etiquetas, senón razóns contra razóns. Sería facilísimo citar autores enumerar textos; matizar posicións; a monótona bibliografía crece sen parar. Tampouco interesa considerar aquí os intereses de quen teñen interese en pensar isto ou o outro acerca da universidade. Trátase de pór en causa sen máis un converxente diagnóstico así como os seus corolarios prácticos, e iso no plano do coñecemento sociolóxico. Non me propoño contradicir en redondo esa posición: adianto xa e deixo dito que me parece en xeral sensata. Non trato de quitarlle a razón. Tampouco de darlla. Realmente non me interesa o que di: é unha lectura demasiado corda e demasiado insípida para non sospeitar que máis alá do literal trátase doutra cousa. Interésame o que cala. Desde unha perspectiva crítica trato de ampliar os termos do debate, situando a este nun contexto máis amplo e examinando as limitacións da devandita posición, así como o seu significado histórico e global.

2. Educación, emprego, tecnoloxía: cara a unha restauradora Santa Alianza

Baixo o rotulo *universidade e emprego* vense producindo entre especialistas un espeso conxunto de discursos ou se se quere de textos, se non sempre de carácter oficial, se polo menos de curso legal: a moeda corrente neste ámbito. Basicamente trátase dunha perspectiva que relaciona o catatónico estado de postración da universidade -dentro do que se percibe como delirio cuantitativo- ben co mercado de traballo, ben coa formación -por exemplo, o slogan da *calidade do ensino-*, ben coas empresas, ben máis amplamente co sistema produtivo e as *novas tecnoloxías*, como as chaman. Máis que dunha concordanza de posicións concretas trátase de que o reducido abano destas tende a descansar nunha compartida formulación básica. Sintetizar esta formulación: esta é agora a cuestión. Polo de pronto, o que o discurso dominante sitúa no centro do debate é o que considera como función profesional da universidade. Con este invariable centro, a súa reflexión ten así mesmo un invariable pano situado ao fondo: fluxos ou levas crecentes de alumnados, taxas de desemprego de titulados, estimacións sobor do alcance do subemprego, taxas de abandono dos estudos e outros indicadores de rendemento interno, idades medias da

poboación retida nos recintos universitarios, opinións dos empresarios sobre o valor de uso dos egresados e en fin outros elementos dunha aritmética moi sumaria.

Non preciso dicir que esta aritmética reflicte unha realidade máis ben malpocada. Lexitimado por esa crónica estatística e negra e pondo en causa a formación de profesionais nas aulas universitarias, este discurso considera sobre a base dese labor, o rendemento interno, a calidade do produto, a rendibilidade do investimento, a utilización alternativa de recursos, en suma, a eficacia produtiva da universidade. Non é necesario insistir en que tampouco por este lado saen ben as contas. Que contas? Parece estar claro: as que faría unha empresa mercantil. Efectivamente, a formulación de referencia non esta afastada de concibir á universidade como unha empresa industrial cuxo obxecto fose o de producir unha mercancía particular: profesionais. Certo que por anticipado se recoñece que a institución universitaria ten, non só ese senón outros dous labores e funcións que cumprir: está a cultura e está a ciencia. Con todo, nestes discursos o apercebemento destas dúas encopetadas donas dá ocasión a unha reverencia, pero non dá lugar a ningún asento contable. Que a universidade tamén ten tratos con elas constitúe un recoñecemento de pura cortesía, unha mera concesión verbal. Ante temas tan serios e coma se fosen adornos, ou se se quere, mulleres de verdade, prescindese da súa consideración e iso sen máis.

Dito con outras palabras un pouco máis formais. Suponse que o realismo e a sensatez deben concentrarse nunha reflexión contida no terreo da profesionalidade dos egresados. Facer que a cousa funcione: a universidade, a sociedade, o que sexa. Que funcione e punto como se di agora. Esta parece ser a linguaxe da época. Rexeneracionista e pragmatista, este propósito parece lexítimo e quizá plausible. Agora ben, nótese que ese implícito rexeitamento, tendente a evitar estériles discusións acerca do balance que do funcionamento actual da universidade podería efectuarse no plano da cultura, pode ter como efecto remachar polo menos dous cravos. Primeiro, suponse que os efectos culturais daquela forman parte dun mundo espeso e incontrolable: o do consumo ostentatorio como necesario gasto suntuario. Sobre esta esfera conviría pasar por encima, dado o seu carácter evanescente, polémico, ideolóxico. Nada de refregas ideolóxicas, porque o pragmatismo aspira a constituírse na sola ideoloxía lexítima. Segunda, reclámase que a función social da universidade -tradicionalmente envorcada nese consumo- debe virar e debe centrarse precisamente no plano da produción. Creo que por esta porta poden deslizarse moi graves equívocos de fondo. Esquecer e descoñecer que, non xa a existencia, senón o rendemento máis eficaz do sistema de ensino, así como os intereses, os protagonistas e, en suma, todo o que de esencial ocorre nel, non está pendente nin colocado de face ao mundo da produción, esquecer isto, digo, relacionando directamente o devandito sistema -ou a Universidade- co sistema de produción -ou co emprego- equivale, creo, a non entender nada. Isto supón colocar o debate tacticamente no limbo. Adianto que é sobre todo este flanco -a discusión destes orzamentos básicos- o que aquí nos ocupará.

Por outra banda, estando excluído do razoamento todo o que non sexa función profesional da universidade, ese razoamento desenvólvese coma se outras dimensións da realidade do ensino fosen simples engadidos susceptibles de ser deixados fóra. Suponse, en suma, que non interferen de modo esencial o problema a tratar. Esta autonomización do que se chama profesión arrisca, no meu criterio isto: colocar a esta formu-

lación de costas a un real tratamento da consideración das profesións superiores -e da súa formación-, as cales son inintelixibles, illadas das condicións sociais e culturais dentro das que se desenvolven. Coñécense algunhas perspectivas clásicas: por exemplo, a oposición weberiana entre o home cultivado e o experto, pivote dos avatares da educación e da cultura contemporáneas. Non xa a ausencia de coordenadas ou marcos deste tipo esta aquí notoriamente presente -valla a expresión-, senón que faltan as máis elementais consideracións: desmaio das profesións liberais, proceso de salarización, proletarización do traballo intelectual, significado social das *novas tecnoloxías* -e das novas formas de explotación-, especificidade da cultura propia das modernas empresas como particulares microcosmos non xa de orde económica, senón de orde política e cultural. Sometido a un espartano e a pan seco réxime sociolóxico -a mera abstinencia- a formulación técnica sitúa o problema nunha reductora e estreita perspectiva da que o simplismo creo que constitúe a máis leve das ameazas.

Máis aló do terreo das formulacións -implícitas máis ben- o discurso dominante resólvese aquí nun básico diagnóstico e escorrega cara a un usualmente non formalizado programa de acción. Aínda que fai esforzos por profundar na análise as súas características categorías de pensamento son poucas e recorrentes. Trátase dun estreito círculo de nocións materializado nunha particular e coñecida linguaxe ou campo léxico. Dentro desta semántica algunhas pezas son estas: *inadecuación* ou *inadaptación* ou *desaxuste* -entre universidade e emprego, ou entre ensino superior e sistema produtivo-, masificación da universidade, *deteriorización* ou *degradación* do ensino, *sobreproducción* de titulados, *infracualificación* dos egresados, *calidade do ensino*, *novas tecnoloxías*, E así outras complementarias. Dentro deste círculo de categorías mentais é onde o especialista encérrase a traballar. Discute esas categorías, trata de matizalas, sométeas a proba, non se mostra moi seguro de que sexan suficientes, enrólaas e desenrola: o decisivo é saber que é nese círculo sobre ese chan de categorías, onde se desenvolve. Todo iso para pór ao final o que atopara ao principio. Conclúe dándonos con elas na cabeza, porque en definitiva e aínda que sinxelos, números cantan: *masificación*, *degradación*, *inadecuación*, *sobreproducción*, *infracualificación*, e que siga rodando a bóla. Rodando a bóla, porque esa reflexión ten por obxecto o que son auténticos cantos rodados do pensamento dominante neste campo.

Como todos os discursos forenses, o discurso sobre *educación e emprego* podería empezar polo final: por explicitar a política que propugna ou na que escorrega. Con iso o pragmatismo aforrariáese ese caracteristicamente baleiro formalismo, cheo de números, que usualmente practica. O dito doutro xeito. Como se esperaba, o círculo de categorías mentais que pecha o diagnóstico básico sobre a universidade, complementábase con outro círculo a modo de corolario e en forma de receita. Todo estaba previsto para que chegase este momento: o de sacar o talonario. Estas son algunhas das contas do rosario que se aconsella ir debullando: conter, moderar, canalizar dalgunha forma os efectivos escolares -suponse que de modo sutil e non groseiro-; primar os fluxos de alumnado aos ensinos de ciclo curto; orientar aos estudantes a fin de clarificar os procesos de elección de carreira; chamar á responsabilidade do profesorado; elevar os baremos de esixencia, tanto intema como no seu trato co alumnado; emprender a batalla da calidade do ensino; neutralizar os efectos da negra trama dos intereses corporativistas de amplos sectores académicos; pro-

fesionalizar o exercicio docente; complementar a docencia e o traballo de investigación; someter a algún tipo de control burocrático o traballo académico; obstaculizar a non exclusiva dedicación dun sector do profesorado; abrirse e conectar coa contorna social; facer intervir ás corporacións profesionais, aos representantes do mundo empresarial e a outras instancias civís na discusión e elaboración dos novos plans de estudo; estimular a iniciativa privada e, así mesmo, a autonomía local; favorecer a diversificación -e xerarquización- dos centros creando as condicións que acrecen o estímulo e a emulación, isto é, as sas concorrencia e competencia, eixos dunha sociedade plural asentada nunha economía de mercado, cuxos virtuosos resortes ignoraban -ofuscados polo sectarismo- quen antigamente falaban de réxime de produción capitalista. Quede con isto, tanto as variantes como o etcetera, sobreentendidos: pouco sorprendidas.

Naturalmente, non se trata de pór en dúbida a cantidade de boa vontade, de sensatez e de cordura que hai tanto neste elemental diagnóstico como nestas básicas orientacións para a acción. Seica estas últimas poderíanse concretar nunha, á que de modo explícito e caloroso adhirome: guerra sen cuartel ao académico *boss*; fin da ignominiosa guerrilla de corredores e das miserables intrigas sobre posicións funcionariais; constitución dunha comunidade científica que faga posible falar de ciencia española. Pero xa o dixen, en relación ao discurso dominante sobre *educación e emprego* non me interesa considerar nada do que di de manifesto. Por unha razón: porque na orde do coñecemento creo que é dunha banalidade grande e por iso sospeitosa. Parece que sabe o que di, pero creo que non di o que sabe. Isto segundo -o que oculta- é o que me interesa pór en cuestión.

3. Cadros que non cadran

Polo de pronto, que é o que neste ámbito dá ao discurso dominante a súa forza? Preséntase como produto dun razoamento técnico moi pegado á verificación empírica. A súa forza estaría na súa aproximación aos feitos. Por outra banda, ofrecería unha explicación ou comprensión global -isto é, unha teoría- axustada á realidade, capaz de proporcionar unha boa comprensión da situación. Podería nestas condicións reclamar a autoridade que dá o coñecemento empírico e o coñecemento teórico, ambos integrados. Pero non só isto. Non como simple ingrediente senón a título central, invita a apearse dos académicos vicios capitais, contén unha chamada á conciencia cívica, apela á moral cidadá. Realmente case atafega verllas con quen están tan cargados de razóns técnicas, teóricas/explicativas, morais e de todo. Polo menos ata que non se demostre o contrario. Ocioso é engadir que se se trata de demostrar, aquí non se vai a chegar a tanto. Naturalmente por falta de tempo e de espazo, e ata de gana.

Razóns técnicas -científicas que dirían algúns- creo que non as teñen; mecánicas, quizá. Certo que se trata dunha formulación técnica: é o, e sobre todo quérese presentar como tal. Polos carreiros, máis ben sinxelos, dun particular xogo dialéctico entre cantidade e calidade, medios e fins, custo e beneficio, téndese enseguida a escorregar nunha cuestión de natureza meramente contable: realizar unha conta de resultados e propiciar un axuste mecánico ante unha situación de desequilibrio cuantitativo. Ou, dito doutro xeito, un problema de encaixe de fluxos e un problema organizacional. Se se tratase dun deba-

te entre expertos e entre técnicos aí cabe toda a cuestión. Ocorre, con todo, que iso que ideoloxicamente chámase os feitos vai moito mais alá das estatísticas oficiais de fluxos e dos contables asentados. Haberllas cos feitos, estudar empiricamente a realidade, esixe moito máis que a utilización das aritméticas catro regras, aplicadas a cadros estatísticos cuxa tónica non está lonxe de ser, non xa a falta de exactitude, senón a falta de simple veracidade. Non é coa axuda deses datos oficiais e mostrencos senón contra eles, como creo que aquí debe construírse a socioloxía empírica. Non espero escandalizar a ninguén observando que, no noso país, en punto a información estatística sobre ensino dispónse dalgúns materiais susceptibles de ilustrar con eles oportunos artigos de prensa, pero non existe unha elemental infraestrutura coa que se poida traballar en serio e en profundidade. Ninguén pode arrogarse autoridade no plano da suficiente verificación empírica de problemas complexos. Ofrécesenos a sumarisima contabilidade da superficie da realidade social e dalgúns centímetros máis alá.

Para falar responsablemente das relacións entre a universidade e o emprego, iso no terreo empírico, habería que coñecer cal é a situación dunha serie de puntos centrais cuxa enumeración non é difícil facer. Por exemplo, habería que coñecer estatisticamente -a través de verdadeiros estudos lonxitudinais- procesos tan elementais e básicos como os seguintes: onde están situados os licenciados na estrutura ocupacional; que abano de postos diferentes ocupan por especialidades, tanto na administración como nas empresas; en que tarefas, destrezas, tipos de personalidade, materialízanse esas posicións; que graos xerárquicos correspóndenlles nos ámbitos do poder, do prestixio, dos ingresos; que diferencias existen entre as distintas carreiras, grupos de idade, sexo, diferentes sectores laborais e tipos de empresa; que relación existe a igual título académico entre a orixe social e o posto que se ten na estrutura ocupacional; que relación se dá a igual titulación entre orixe social e situación de paro e de subemprego; cal é o alcance técnico, profesional e psicosociolóxico do subemprego nas diferentes carreiras; por medio de que canles ou vías -oposicións, entrevistas formalizadas, relacións persoais- acceden os licenciados aos diferentes postos; con que criterio se leva a cabo o proceso de selección dos candidatos con títulos superiores para as diferentes categorías de posicións e iso máis alá das trampas vulgares das vulgares enquisas de opinión: criterios declarados e criterios ocultados, isto é, verdadeiros; que significación social, cultural e técnica ten a formación que dispensan, tanto as empresas especializadas niso, como aquelas que cobren as súas necesidades internas por se mesmas; que repercusión teñen as innovacións tecnolóxicas e as novas formas de organización empresarial no ámbito das destrezas técnicas correspondentes aos distintos postos ocupacionais de nivel superior; que criterios de mobilidade e de ascenso rexen nos distintos ámbitos laborais e cal é o peso do só título académico neses procesos; que rendemento ten un diploma escolar no mercado matrimonial; con quen casan a igual orixe social as mulleres que teñen ou non teñen título de licenciadas.

Non tendo respostas empíricas sólidas a estas primeiras cuestións e a outras moitas que se poderían engadir, o discurso dominante sobre as relacións entre a universidade e o emprego atopa a súa forza, non no coñecemento empírico, senón paradoxalmente mercé ou en grazas a un xeneralizado descoñecemento profundo. Dentro do seu propio

terreo, isto é, no plano técnico, é no baleiro onde a súa autoridade descansa. Cando na orde empírica os coñecementos son magros, se non nulos, están chamados a triunfar os aprendices de bruxo, quero dicir, os expertos en operacións administrativas dun simplismo de natureza exemplar: ilustrar coas táboas estatísticas máis primarias o aritmético desaxuste/barullo entre estes ou os outros fluxos.

Para ir máis aló dese coñecemento de carácter puramente administrativo existen dúas vías, sen máis. Unha consiste en utilizar hipóteses contrastadas en investigacións a poboacións concretas ou en estudos cualitativos susceptibles de tomar o valor de modelos, e iso basicamente na área da socioloxía da educación e da socioloxía do traballo, incluída a socioloxía da administración pública. Certamente por esta vía -e dada a escaseza de investigacións solventes o rendimento non pode ser alto. Outra -máis importante- consiste en tomar nota daqueles puntos claves para os cales noutras sociedades ou países existen respostas empíricas contrastadas. Certo que aquí coñecemos moi ben ese lamentable xogo de comparar o que non é comparable: os meros grandes números. Xeneralizada, esa práctica exhibicionista de contrastar estatísticas internacionais de carácter global e uso meramente contable ten sentido non dentro do traballo de coñecemento senón dentro dunha tarefa de administración e de xerencia. Comparar a situación cuantitativa e global do alumnado destes ou os outros países -sempre diferentes- cadra e corresponde a unha particular perspectiva para a cal, non xa a sociedade española, senón o resto dos pedazos de que o mundo consta constitúe unha gran leira a administrar. Esta perspectiva xerencial non podería ser a do coñecemento científico certamente.

Ocorre que sen ser nos seus resultados nin moito menos semellantes aquí ou alá, entre a lóxica de funcionamento do sistema produtivo, a organización social da cultura e o sistema de clases sociais existe unha mínima rede de relacións confirmadas empíricamente. Non hai razón suficiente para pensar que somos diferentes, senón ao contrario, de bo xuízo é admitir que eses principios e esas leis funcionan aquí tamén e están rexendo os procesos sociais de base. Sobre esa rede de relacións que se chama universidade/emprego, isto é, sobre ese mapa de realidades aquí apenas explorado, coñécese no entanto feitos esenciais, así como un conxunto de claves explicativas, as cales noutros contextos probaron xa, dentro de marxes aceptables, o seu valor. Certo que sería cometer unha bobada tratar de facer unha listaxe deses feitos e desas claves. Pasa cos coñecementos o que coas virtudes: exhibilos equivale a negalos. Non falar deles, senón desde eles, porque tamén aquí o movemento demóstrase andando. Poden sinalarse, con todo, tres campos esenciais nos que empíricamente coñécese mecanismos de funcionamento básicos. Un primeiro campo, o relativo á administración pública, tradicional instancia de absorción de cuantiosos continxentes de egresados (corpos de funcionarios públicos) e iso a través dun instrumento específico -as oposicións-, o cal constitúe unha prolongación da lóxica de funcionamento da universidade. Un segundo campo, relativo ás condicións de traballo nas empresas actuais. En fin, un terceiro: o da incidencia das clases sociais, tanto dentro de todo o que ocorre na universidade, como de todo o que ten lugar no mercado de traballo e na inserción e traxectoria profesional. Deixando aparte o primeiro, paso a referirme, sucesivamente e a grandes zancadas, a estes dous últimos campos.

4. Mercado de emprego e Mercado da personalidade

Poñamos a un lado -repito- o traballo dos licenciados na administración pública. Practicamente liquidadas xa as profesións liberais, os titulados na súa inmensa maioría exercen como asalariados: unha obvia e importante observación que non se fai, tratándose de dúas moi diferentes posicións. Máis obviedades. Como organización burocrática que é, unha empresa mercantil constitúe unha especie de microcosmos social e cultural dentro do que rexen unhas determinadas regras. Polo pronto, unha concreta división xerárquica de posicións e un particular sistema de valores, de expectativas, de normas, de sancións. Canto máis alta é a posición que se ocupa dentro desa pirámide xerárquica, menos procede falar de cualificación no sentido puramente técnico, isto é, no sentido que ten esa palabra cando é lexitimamente utilizada, a saber, dentro do ámbito das ocupacións manuais. Tratándose de titulados non é exactamente a cualificación o que está posto en xogo: o que se espera dun bo fontaneiro non é da mesma índole do que se espera e esíxese a un licenciado.

Falar de infracualificación dos actuais egresados é estragar de raíz a cuestión. Non é simplemente nin fundamentalmente iso que se chama *preparación profesional* o que aquí se pon en liza. Baixo ese eufemismo latexa efectivamente un conxunto de destrezas, de habilidades, de capacidades: pero no esencial, esas cualificacións están situadas na orde simbólica, ou sexa, na esfera dos comportamentos culturais. Que sexa un experto na manipulación de símbolos; que sexa capaz de interiorizar unha particular linguaxe; que estea en disposición de despreñar unhas específicas formas de autopresentación; que estea adestrado nunha certa marxe de distanciamento e que practique ata un determinado grao a diletancia; que saiba desenvolverse no ámbito das relacións interpersoais; que sexa destro e experto no exercicio de certas formas de autoridade. Non é da cualificación senón do tipo de personalidade do que en definitiva trátase.

Para postos estratéxicos é indiferente que alguén teña o título de avogado, ou de economista ou de enxeñeiro: dino ata os anuncios de prensa. Estar disposto -subxectiva e obxectivamente- a practicar con espírito deportivo as regras do xogo que nos planos interpersoal e social, e a título de indiscutibles leis naturais, o capitalismo, en definitiva e co verbo ao final como en latín, dita e manda: é do que se trata. Expresado con outras palabras. Todo indica que aos empregadores éles basicamente indiferente o particular contido de tal ou cal plan de estudos: pasan por encima deses contidos. Sobreentenden que eses plans constitúen a resultante do xogo de forzas entre o profesorado: e non se equivocan. Son menos puntillistas, menos pragmáticos, máis partidarios do xeneralismo, e ata quizá da filosofía -unha palabra que utilizan, ao seu modo, moi a miúdo- que moitos membros do profesorado. Ante un candidato co *título* de economista os empregadores saben que están fronte a alguén que foi capaz de pasar centos de exámenes, o que non é pouco mérito, ou o que é igual: revela bastante capacidade de aguante. Suponse ao recien titulado certo adestramento en materia de relacións xerárquicas, así como o uso dunha determinada linguaxe e a posesión de certos -incertos mais ben, por librescos- saberes. Para unha gama moi ampla de postos, que máis dá o contido concreto do plan de estudos: dentro dos males menores é onde o empresario coloca esa cuestión.

Non é o curriculum, en suma, o que lle preocupa, senón o que hai debaixo. Como, a diferenza do profesorado, o empresariado non é un namorado da festa -da cultura- élle bastante indiferente a liturxia seguida na sorte de varas: é o resultado da mesma o que lle interesa. Cualificacións medias e globais no expediente? Con mais lóxica que aqueles profesores que ven aí un mérito intelectual -porque tenden a pensar que todos os alumnos van ser ou opositores, é dicir, funcionarios, ou examinadores, ou sexa profesores- os empregadores toman o expediente polo que é: un indicador do grao de adaptación escolar sen máis. Que os licenciados novos estudaron moita teoría, pero nada de práctica: este reproche, máis que típico dos empresarios é propio dos profesionais adultos. Non poucos destes profesionais non son licenciados, polo que se comprende que sosteñan unha particular batalla -interxeneracional- cos recén egresados: de aí a chuvia de descalificacións. Pola súa banda, o empresario non é bobo, e aínda que normalmente cre que iso da teoría, as humanidades e demais son paparruchas sabe ben que poden ser paparruchas rendibles: no curso dun xantar un auditor pode con elas facer que aos seus balances concédaselles crédito e cadren.

Máis alá da credencial do título aos empregadores impórtanlles basicamente dúas cousas: un determinado conxunto de calidades consideradas inherentes á propia persoa e a maior ou menor capacidade de adaptación a través dun proceso posterior de formación implícita ou explícita do candidato. Boa parte desa celebre *inadecuación* e *desaxuste* entre universidade e empresa non é tal. Tanto a cuestión de *como* saen -con certas básicas regras de xogo xa internalizadas- como a cuestión de *cantos* saen -moitos máis do que sería bo para a súa propia capacidade de negociación- non constitúen, en boa parte, problemas para os empresanos: ao contrario.

Sintetizando e ampliando este cadro, cabe facer dúas observacións. *Primeira*, que aos empresarios españois non lles abura, nin pouco nin moito o que pasa coa universidade: tómano como un dato. Só esixen da universidade unha virtude: a de que exista. Virtudes, ademais desa, ten para eles varias. Por exemplo, benefíciense da presión da oferta -de titulados- o que se reflicte, por exemplo, no plano da xerarquización ocupacional e no plano dos salarios. Así a devandita presión favorece a existencia de dous mercados de emprego. *Un*: un mercado de titulados sen máis -homoxeneización/proletarización de ocupacións medias- con salarios á baixa. *Dous*: un mercado de titulados/titulados chamados a postos estratéxicos e comportando unha forte vinculación *persoal á empresa*, *cuns fortes incentivos discrecionais* e *iso dentro dunha xerarquización rigorosa*. *Segunda* observación. Cabe dudar de que para os empresarios esta situación sexa máis custosa que a que supuxese unha universidade de estreitas marxes cuantitativas. Desde logo que lles supón dous custos: o de establecer, ampliar e profundar un sistema propio de selección e un sistema propio de formación. Isto é o que se está facendo: sábese que no noso país o mercado do que se chama *alta formación* tiña fai seis anos proporcións xa calladas. Pero estes custos comportan unha dobre e impagable vantaxe. Primeiro, a vantaxe de non estar sometidos aos criterios de selección interna usados pola universidade -criterios que son absolutamente distintos aos seus-, senón ao contrario capacidade de impor eses criterios. Segunda vantaxe, proporcionar unha formación *ad hoc*, non xa para o posto concreto, o

que inclúe un mínimo de destrezas, senón, sobre todo, para a necesaria interiorización das regras que rexen nese particular microcosmos que son as empresas.

5.- Reparando no obvio

Outro campo, no que se coñecen certas claves de funcionamento básico: a incidencia das clases sociais, tanto nos procesos anteriores -isto é, no ámbito do emprego- como dentro do ámbito do ensino universitario. Non se trata de insistir, pero existen investigacións de peso -ata non son descoñecidas no noso país: poucas e non adoitan ser consideradas- para ter por certa esta incidencia. Nin o acceso á universidade, nin o proceso de elección de carreira, nin o rendemento académico, nin os modelos básicos de comportamento escolar e social, nin as expectativas de inserción profesional, nin o nivel de esixencias, nada é indiferente á condición social. Certo que de pouco diso existen aquí boas medicións, pero falar de simples hipóteses equivalería a pechar os ollos: noutros países hainas. Non necesito insistir en que sentido opera o sexo e a clase social.

Todo indica, por exemplo, que dentro dun ensino tradicional e pauperrimo os *mellores* estudantes (-expediente *dixit*-) son tipicamente as mulleres e os membros das clases desprovistas de cultura: os máis escolares, os máis adaptados a rituais arcaicos, os que máis claramente tenden sempre a buscar e a dar a *boa resposta*, os que con mais avidez demandan autoridade, catecismos, fórmulas, programas e exames puntuais. Este sector do alumnado necesita titores. Dentro do aula a usual didáctica do *mellor* profesorado é máis rendible cun alumnado, por unha banda realmente interesado no saber, e por outra, procedente de familias cunha dose alta de cultura. Iso por unha razón elemental: entre o discurso profesoral de *calidade*, tanto no seu contido como na súa forma, e o *ethos* das familias intelectuais de clase media-alta e alta existe unha afinidade sociolóxica. Dito cunha linguaxe forte: se se quere conseguir eficacia niso que se chama *calidade do ensino* habilítense outras espazos, que non os universitarios, para aquela parte do alumnado feminino, así como tamén para aquela parte dos estudantes procedentes de familias sen unha relación intensa coa cultura que non demostren un interese relativamente máis alto, unido a un eficaz sobreesforzo. Pero hai cousas moito máis elementais. Por exemplo, tomar unha media aritmética das cualificacións escolares -bo quizá para a xustiza ou para o *mérito*- como indicador de *bo alumno*, constitúe -desde unha perspectiva intelectual que repare na capacidade de pensamento autónomo- sinxelamente unha aberración.

Outra que ten aquí trazas de ser lei: a maior presión da oferta -de titulados- máis peso ten, non o que dá a universidade, senón o que transmite a familia. Aquela outorga os títulos, esta -la familia- dá a *clase*. *Ter ou non ter* clase non é nin moito menos indiferente, senón xusto o contrario, dentro dese mercado da personalidade que é, a determinados niveis, o mercado de traballo. Loxicamente ata fai vinte anos non había ningún problema e a universidade era moi xustamente unha especie de *ceo*: estaban nela os *xustos*, isto é, os que pertencían a unha determinada clase social. Que importaba que na universidade pasase iso ou o outro no plano intelectual? Aquel alumnado non tiña necesidade de aprender nada, só bastaba que a universidade confirmáselles na súa futura situación de mando: o título consagraba iso que xa tiñan, isto é, clase social. Colocaba aos egresados nunha

posición social desde a cal exercíase unha profesión segura, calquera incompetente -cabe pensar que obxectivamente eran máis incompetentes que agora- podía, non só facer con autoridade de médico ou de avogado, senón selo, cando profesionalmente acertaban non era, tanto polo que sabían senón máis ben polo que eran, pola autoridade que lles daba a súa posición, Por exemplo, un médico podía favorecer aos seus enfermos, non por razón dos seus coñecementos, senón en graza ao aura de infabilidade que, debido a condicións, non técnicas, senón sociais, estendía ó seu ao redor a súa soa presenza, Salamanca non dá o que *natura* non presta. Este vello *dictum* é agora, a universidade non dá -dá só o título- o que nas actuais condicións é o esencial: o que dá a familia.

Certo, cousas elementais. Só que desde unha perspectiva administrativa non interesa considerar estas situacións para cuxo exame -insisto- hai un mínimo suficiente de materiais empíricos. Falando de administrativos e de contables, isto é, de especialistas en fluxos: hai razóns ata para pór en dúbida a súa competencia como talles. Non parece que teñan reparado nun absolutamente rechamante. Durante os últimos quince anos no noso país ven repetíndose aproximadamente o mesmo número: a cifra correspondente ao alumnado das escolas de enxeñería e de arquitectura. Trátase dun dato insólito, pero sobre o que se escorrega. Aquí non houbo nin *explosión* escolar, nin *boom*, nin sequera crecemento sostido e suave. Non houbo nada: un metafísico quietismo. Pero eses egresados tampouco descoñecen o paro. Sábese tamén que fortes continxentes de enxeñeiros -por exemplo de minas ou de montes- adoitan estar en postos burocráticos, entre polizas e papeis, isto é, moi lonxe do que pasa cos montes e coas minas. Que ocorre, que os enxeñeiros estudian grego, socioloxía ou outros luxos? Que teñen malos plans de estudo? Tamén aquí o escándalo da inadecuación entre formación e emprego corre á conta de sectores académicos mafiosos e dese cancro social que se chama sistema de ensino.

Outro dato esencial que aos nosos administrativos pásalles desapercibido: agora a metade dos universitarios españois son universitarias, quero dicir mulleres. Como relacionar universidade e emprego sen ter en conta que o empuxón que as nosas mozas reciben por parte das súas familias ten unha, en boa parte, indirecta e secundaria relación co sistema productivo? Tanto para homes como para mulleres existen máis mercados que o mercado de emprego: o mercado matrimonial, o mercado das amizades, o mercado do ser social materializado nese continuo fregue e rozamiento da vida cotiá. Certo, non hai datos exactos. Pero son feitos evidentes, e iso da exactitude queda por baixo da verdade. Curiosamente o empirismo, a forza de querer ser preciso, fai como aqueles orgullosos e dogmáticos cardeais brechtianos que se negaban a mirar polo imperfecto tubo de Galileo.

Un último feito e tamén de vulto. Non é un segredo estatístico que a incidencia do paro entre a masa de licenciados arroxa cifras que son, como mínimo, non sensiblemente maiores que as que corresponden a eses grupos de idade. Cunha estrutura ocupacional practicamente invariable, agora a universidade -ata como está- logra inserir profesionalmente, ben ou mal, a máis das catro quintas partes dos seus titulados. Por que entón tanto escándalo? Oído ao que di o noso contable: é que un licenciado supón un custo moi alto e non podemos permitirmos ese malgasto. Só que hai custos económicos, custos sociais e concretos balances de despilfarros que constitúen un investimento de rendibilidade segura. Reducindo sen máis o alumnado hai que pensar que a incidencia do paro entre

licenciados -non a sicolóxica, senón a que indican as cifras- sería a mesma ou semellante: véxase o caso dos enxeñeiros. Por outra banda, non é indiferente, nin desde a perspectiva individual nin desde unha perspectiva global, ingresar na orde de parados cinco anos antes ou cinco anos despois. Por iso a universidade non é unha tan improductiva fábrica de parados, senón, dentro dunha contabilidade de custos non miope, un aliviadoiro e un rendible investimento; sobreenténdese que non para a *sociedade* senón para quen din a *sociedade*, ou sexa para quen mandan. Pero nada disto é materia de contabilidade. Esta parece ter un só gozne ao redor do que todo xira: que o fluxo dos que saen das universidades é maior que o dos que entran no sistema produtivo.

Circunscrito no plano do contrastable a unha discusión contable sobre datos de natureza administrativa e excluindo a consideración e posta en xogo de materiais empíricos esenciais, podería ser que os principais avais da perspectiva que estou criticando fosen, non de índole empírica, senón de carácter teórico: unha severa e seria reflexión presidida polo realismo. Paradoxalmente o característico discurso técnico sobre *universidade e emprego* valería, non o que valen os seus datos, senón o que valen os seus principios, os seus supostos, as súas hipóteses, a súa teoría. Canto valen as ideas xerais de quen din non querer ter ningunha? Carentes de datos precisos, cales son as súas ideas claras e distintas?

6.- Sobre o misterio da Transubstanciación

Para non substituír a vella metafísica das grandes palabras pola nova metafísica dos grandes números o pragmatismo debería proceder, non a predicar a modestia, senón a practicala. Por exemplo, exercitarse en preguntar sen censura. Por que se detivo o proceso de racionalización ás portas do sistema de ensino? Por que non conquistou o que parece cordo pensar que, nos súas tres cuartas partes, constitúe reduto e bastión dunha racionalidade arcaica? Que fai que non se púido en douscentos anos liquidar esa fortaleza e sinxelamente pasar a falar doutra cousa? Por que lonxe de perderse no recordo o que fixo foi precisamente crecer e profundarse? Por que ata desde a perspectiva do mercantilismo máis pragmático necesítase que a universidade siga funcionando? Por que as posicións ideolóxicas máis diferentes e aínda opostas, non poden senón apoiar unha mellor relación entre a universidade e o sistema produtivo? Que fío ata a dúas realidades escindidas como son a universidade e o emprego, as cales rexéitanse coa mesma forza que se atraen? Por que o mundo do traballo e o mundo do estudo necesítanse cando a lóxica de ambos consiste en prescindir o un do outro e cando de feito se sabe que, funcionan de costas? Para que serven socialmente, isto é, a que necesidades sociais obedece agora a universidade española? Que é o que realmente non funciona e onde está localizado, dentro dela ou fóra? Non sera que o que ocorre dentro é unha simple manifestación de problemas máis amplos que a sociedade española debería afrontar directamente e en profundidade? Seica o discurso técnico sexa unha simple tentativa para alargar os prazos pola vía de disfrazar de problema técnico unha cuestión que é esencialmente política?

Cuestións deste xénero -delas ímonos a ocupar- quizá soen a especulación sonambúllica. Varrelas do discurso serio: disto trataríase segundo a opinión dominante. Quero dicir que do que seica se trata é de ocultalas á discusión. Para o discurso tecnicista o ideal

sería non ter que ter ideas. Con todo, e como lle ocorre a todo o mundo, non pode evitar ter ideas. Só que nesta orde tamén é pouco esixente: confórmase con calquera cousa. Confórmase, por exemplo, con subscribir de pasada, implícita ou explicitamente, a formulación orteguiana consistente en adxudicar -no terreo do deber ser- tres labores á universidade: formar homes cultos, formar científicos e formar profesionais. Quen subscriben esta celebrada perspectiva esquécense do que viña a volta de páxina, isto é, aquela orteguiana advertencia de que *a universidade minte* -son palabras textuais- na proclamación de cales son os seus obxectivos: engánase e engánanos.

Pasados cincuenta anos, utilizar esa trinitaria linguaxe orteguiana parece de tal franciscana modestia sociolóxica que, ao cabo, o xesto é digno de admiración, porque resulta só intelixible dentro da defensa dunha causa moral. Tratándose diso pode ser encomiable ese sacrificio: porse de costas á socioloxía. Concédase que non todos os sociólogos esteamos dispostos a ese sacrificio. Polo demais, dentro do discurso tecnicista, tanto o credo como o *absurdum est* chegan aínda máis alto. Autonomizar o campo de categorías cuxo eixo é a profesión -materializado aquel nun particular léxico: *profesionalidade, cualificación e preparación profesional, esixencias profesionais, adecuación profesional*- illalo doutros campos -o da cultura, o das clases sociais, o do poder- equivale a adoptar unha formulación, non xa convincente, senón irresistible, aínda que a primeira que resulta arroiada -por razóns éticas- sexa a socioloxía.

Con vistas á distensión e ao entendemento do que segue, valla neste momento un breve apunte. Dar leccións -no dobre sentido da expresión- creo que debería ser declarado ilícito, e iso por unha razón: ese solidario dobre sentido constitúe un nó imposible de desatar. Descartadas as leccións e os correctivos -e aquela graciosa práctica de derramar doutrina- trátase de expor, situados un pouco máis alá da perspectiva administrativa e contable, o que, ao meu modo de ver, constitúen problemas centrais do obxecto en cuestión.

Non é a universidade -xa se dixo- a que parece que estea na lúa. Aí é seica onde nos queren situar quen tratan de facernos crer que a universidade, e en xeral o sistema escolar está posto para o que di estar. Que o sistema de ensino está para ensinar e formar: esta é a evidencia máis forte e por iso a primeira e principal trampa. Para formar profesionais, ou máis ben para *pór en forma e en formación* ao particular exército de salvación encargado de suavizar os efectos do conflito social inherente a unha sociedade de clases? Para formar profesionais ou para recrutar e constituír aquilo que o vello Hegel chamaba *clase da cultura*, esa que aquí veu configurando o mapa da universidade, e agora parece estar en transo de reconducir o movemento que arrinca de mediados dos sesenta e proceder a dar un xiro, o cal é, seica unha prudente e comedida marcha atrás? Quizá isto soe a conceptismo ou a ameaza de discurso oco. Cun pouco de paciencia, poderase ver, ensinada, de que se trata.

Para ensinar ou para examinar? Centrémonos no centro, quero dicir no exame, sagrao do templo da educación e da cultura. Repárese no carácter estratéxico que ten -pola súa natureza, e polo seu peso- esa peza crucial que é o exame e o seu correlato, o diploma. Concédase que toda a actividade escolar xira en tomo a ese eixo e iso cada vez máis

claramente: estender certificados, outorgar títulos. Título é o nome do que constitúe o obxectivo a cumprir, sendo o medio -coñecido por moitas institucións non escolares- o que chamamos ensino. Desde a división do traballo docente en materias, ata os programas, pasando por tales e cales xestos do profesor, todo está dominado aquí por esa práctica sacral. Formar universitarios é simplemente producir titulados: a esa produción redúcese, en última instancia, a tarefa de formación que o sistema escolar desempeña. Con relación ao exame conta, non xa o seu peso, senón a súa natureza. Estas operacións de examinar e de dar diplomas non obedecen, desde logo, á lóxica propia ou interna -didáctica, se se quere- do proceso de ensinar /aprender. Tecnicamente, e dentro do marco das relacións interindividuais, ese proceso non esixe aquela operación. Pero as relacións sociais son outra cousa. Esta columna que sostén todo o edificio -o exame- vén -pero só aparentemente- de fóra: constitúe un imperativo social.

Efectivamente, un ensino sen exames e sen diplomas sería un ensino puro. Antítese dun pesadelo real, ese é o sono da razón metafísica en materia de educación e de pedagóxicas doutrinas. Só que, nos seus efectos, ese ensino estaría desactivado. Os seus produtos estarían desprovistos de valor de cambio, isto é, socialmente non terían un recoñecido valor oficial, polo pronto, na esfera da produción. Pero ese ensino sen exame non só estaría desactivado nos seus efectos externos, senón en todos. Porque -estou falando do proceso histórico de constitución do *home* en occidente- cada cal ten que saber quen é, o que inclúe saber quen é socialmente: o exame está para iso. Con isto matizo; a necesidade do exame non vén de fóra, onde estaría esa pantasma ao que chamamos *a sociedade*; cada cal é *a sociedade*, e por iso, a estas alturas esa necesidade ven -tamén- de dentro. Constitúe unha inxenuidade -cometida todos os días- pensar que o exame é algo estraño, espúreo, unha perversión do verdadeiro ensino. Nada diso, senón isto: o exame, contradición inherente a esta sociedade, converte ao sistema de ensino nunha necesaria permanente pedra de escándalo.

Otargar distintos títulos, diferentes valores sociais: é diso do que trata o sistema escolar e concretamente a institución universitaria. Por iso, este elemento -o exame- explica os mecanismos máis profundos do sistema de ensino: unha invariante histórica que constitúe a raíz da constitución e do funcionamento de devandito sistema, así como das relacións deste coa estrutura de clases e coa estrutura social.

Basicamente o exame constitúe, desde un punto de vista mais amplo, a materialización dunha particular situación de vasalaxe. Esta vasalaxe liga o sistema escolar á división social do traballo ou, se se quere, á estrutura de posicións sociais, ao proceso de selección destas e á tarefa de lexitimación daquelas. Non que ensine ou forme, senón que certifique quen é quen: isto é todo o que en última instancia se lle pide que faga. (E o mesmo aos actores sociais intervincentes. Facer o exame é, en sentido estrito, a única obrigación que ten o alumno e que ten o profesor). Que consagre mediante o diploma o valor social de calidades que a partir desa cerimonia considéranse consustancialmente unidas á propia persoa. Non se trata da culminación oficial dun proceso de formación dada pola institución escolar. (Pénsese nos alumnos libres, formados non en ou por ela, senón fóra e por outras instancias, por exemplo o esforzo autodidáctico). Dentro desta particular alquimia na que na práctica combínanse certas doses de aprendizaxe e de consagración social do resul-

tado, pero onde constitutivamente esta última pode estar separada daquel- o que esencialmente se pon en liza non é a formación nisto ou no de máis alá. Todo o que de esencial está posto en xogo é sinxelamente o verbo ser: o seu uso lexitimo. Conxugar lexitimamente ese verbo -*eu son, ti es, el é*-, e iso en distintas escalas e graos de excelencia, é todo o que de específico fai o sistema escolar, con distinta fortuna, desde que se constituíu ata agora. Formación é o que precisamente poden facer as empresas, non a universidade. Non hai paradoxo, porque formar constitúe unha operación que non se pode facer en abstracto. Ese *home universal* co que a universidade soña foi e é unha trampa. Formar esixe ter moi a man á realidade: un toma e daga con ela. Isto, a non ser que se trate de escindir estudo e traballo, ou de separar a teoría da práctica. Certo que iso, onde mellor se aprende é na universidade. Así nos vai.

7.- Saber e poder: un matrimonio á forza

Para formar *profesionais*? Non é iso, salvo que, como se verá, *profesión* remítase a *profesar* -facer *profesión de fe*-, ou concretamente, a profesar nunha certa orde, nunca do todo secularizada e onde o último secreto das cualificacións é, constitutivamente, de carácter simbólico e máxico. *Profesiões ideolóxicas*: cualificando desa forma ao conxunto de ocupacións exercidas polas xentes de cultura, e en nome dela, é como clavaba a cuestión Marx. Polo pronto, producir títulos dotados dun recoñecido valor social -particularmente títulos universitarios- quere dicir producir categorías sociais específicas. Sen chegar a ser unha clase este conxunto ten algúns dos básicos atributos das clases. Con isto, o sistema escolar, sobre todo nos últimos douscentos anos, ten constituído, ou *formado* se se quere, un particular conxunto social -estrato, categoría, sector ou *clase* en sentido non marxiano-, o cal está situado entre dúas potencias pertencentes a dúas distintas esferas, a orde cultural e a orde social.

Tanto o ensino superior como quen son o seu produto histórico -abreviemos: *a intelligentsia*, os intelectuais- constitúen efectivamente un interposto berce que une, pero que ao mesmo tempo, separa. Por unha banda, a forza do coñecemento e das ideas; por outra, a forza do diñeiro e a forza da forza bruta. Estas dúas potencias repélense coa mesma intensidade que se atraen. Isto porque, por unha banda, as soas ideas non teñen forza para imporse, nin o coñecemento pode por se só mover o mundo: a verdade por se mesma non é revolucionaria, nin sequera existe illada dunha perspectiva ou posición social. Nietzsche era neste punto mellor sociólogo que Gramsci. (Burdamente dito: un intelectual necesita crédito social para ter autoridade propiamente intelectual). Pola súa banda, os xerarcas poden desprezar a cultura todo o que queiran, pero a orde social -unha determinada estrutura de posicións xerarquizadas e con diversa forza- non pode manterse sen avais culturais que a xustifiquen e lexitimen. Dito con outras palabras, o sistema escolar constitúe o resultado dun compromiso entre por unha banda a necesidade de selección das posicións sociais, así como de lexitimación da estrutura que as mesmas toman, e por outra, a necesidade de terrenalizar o coñecemento e de dotar ás ideas de forza social.

Agora ben, esta dobre e oposta necesidade é a que precisamente deu ocasión histórica ao decisivo pacto: o exame, e con el o sistema escolar, é o selo dese pacto, do cal os

titulados constitúen a personificación. Por medio do exame o sistema ata o de dentro -a orde cultural- co de fóra -a orde social-. Así mesmo, ata ou solda o interno -o ser individual- e o externo -o ser social-. Precisamente é en virtude dese proceso como a ritmo crecente, se constituíu o suxeito nas sociedades contemporáneas. Estes elementos dotan, constitutivamente, ao sistema escolar dunha natureza híbrida e ambigua: un vasalo servindo a dous señores. Por iso, o devandito sistema concita a ira dos uns e tamén a ira dos outros. Polo mesmo é obxecto de equívocas estratexias con resultados de difícil alcance. Inférese así mesmo cal é a razón pola que nunca saberemos se os intelectuais son heróes ou son bribóns; se constitúen un obstaculo ou unha esperanza. Este dilema é precisamente o xogo ao que estan historicamente condenados. Porque, o que se se sabe deles é que psiquiatricamente son produto dunha situación esquizofrenóxena, e socioloxicamente constitúen o resultado dunha así mesmo insalvable contradición.

Sometido o sistema escolar a dous lumes -a crítica que fan del os intelectuais é de tan longa data como o desprezo mostrado polos empresarios- o devandito sistema beneficiase, cando chega o momento preciso, deses dous distintos e opostos avogados defensores: necesitan aqueles e necesitan estes últimos. Sábese dunha esquerda que soña con liquidar a universidade, aliada natural da alienación capitalista. Pero, máis ou menos, un apercíbese de que, aínda que fose posible, non sería tacticamente conveniente, nin desde a súa soa perspectiva. Coñécese así mesmo a unha dereita que soña dismantelar as aulas, pero creo que sabe ben que tampouco é conveniente, ata desde a súa posición. Non se ve obrigado o propio capitalismo a frear ao último dos seus profetas, a Illich? Dentro de necesariamente estreitas marxex -os contendentes saben que o obxectivo de calquera reforma escolar é sempre un mal menor- é onde cabe situar todas as posibles estratexias. Isto convén, creo, telo en conta antes de trazar un cadro para tratar de situar nel a estratexia dominante a cuxo anuncio e baixo o rotulo *universidade/emprego* estamos asistindo agora, mediada xa a decada dos oitenta.

Herdeira da condición mestiza do sistema de ensino, *a clase da cultura* -así mesmo do xénero epiceno- ten unha posición intermedia e unha función mediadora: é tamén ese berce que une pero que á vez separa. Polo demais, e como xa se apuntou, pode verse aí a razón sociolóxica da arquetípica ambivalencia e esquizoidia dos membros máis característicos dese conxunto -os intelectuais, e de entre eles, o profesorado-. Ou como escribín noutra parte: táboa de multiplicar, a *esquizo-escola* o que realmente multiplica é a división individual e interna, iso á conta da concordia e conformidade social e externa.

Aínda que este conxunto social é desde outras perspectivas heteroxéneo -orixe social, posición social, actitudes políticas- os seus membros teñen un interese común: o valor social do seu título. Os seus compoñentes poden adoptar as máis opostas posturas, pero non xa a súa posición senón a base do seu ser individual e social está estreitamente vencellada co seu título e co valor social dese título. Como é lóxico, ese elemento -o título e o seu valor- se non integrador, polo menos aglutinante, non pode ser separado, nin da función básica da universidade, nin da posición que nun momento determinado, ocupa a mesma na estrutura social. Todo ese ruído da *crise da universidade* -basicamente unha queixa etnocéntrica- esta falando da loita dos intelectuais pola defensa do valor do seu título, isto é, da defensa da súa posición e papel na estrutura social. Por que quen falan

de *ditadura do funcionariado* non son consecuentes e piden a abolición da máquina de facer funcionarios isto é a universidade? Onde queda a celebre *preparación profesional*, a *infracualificación* dos egresados e demais tópicos do discurso tecnócrata? Queda no seu lugar natural: unha tarefa doméstica de carácter administrativo ou organizacional, que é dese modo tan gris como se exerce agora a alta política, ou sexa, negándoa. Este discurso vén de renovar os termos do compromiso ou pacto revisado por última vez a mediados dos anos sesenta, e selado por lei en 1970.

Porque, efectivamente, a hegeliana *clase da cultura* -filla lexítima do sistema de ensino que a socioloxía tivo douscentos anos para estudar, sen facelo de modo eficaz, senón a través de categorizacións bastas, como as de *clases cultivadas* ou *novas clases medias*- estas clases, digo, constitúen, na súa conformación histórica e no seu movemento, a forza social decisiva que organizou o desenvolvemento do sistema escolar desde fai douscentos anos. Estas clases e os seus moi diversos compoñentes son as que configuraron o vello mapa e o novo mapa da universidade. Tanto o sistema produtivo como o mundo das empresas están situados basicamente fóra dese proceso, tomando nota e recollendo os efectos positivos. Esta por ver se esta perspectiva entendeuna ese discurso que se lamenta, por exemplo, de que á sociedade española e ao empresario español non lle interesa o que ocorra ou deixe de ocorrer coa universidade. Quen, que non sexan intelectuais, van ser capaces de pensar que a universidade ven a redimírnos e a salvarnos? Está para o que está, e con estar aí, ben está. Outro tanto que ao discurso tecnócrata, pero distinto, pasou cun certo marxismo: que relacionaba directamente a universidade coa burguesía dos grandes negocios e do gran capital. Aquilo tamén era unha bobada: non estou seguro de que se poida dicir así, pero, polo menos, iso é o que creo que se pode pensar. *Universidade burguesa, formación da forza de traballo da empresa capitalista*: no noso país non hai tal. Todo o máis, coñécese a alianza da burguesía noroeste cunha xesuítica universidade vasca. Existen outros casos concretos co aparello eclesiástico polo medio. Pero isto non dá a medida do que aquí foi e segue sendo a universidade. Para falar da universidade fai falta deixar ao carón ás empresas e ao sistema produtivo. Se se quere gañar en perspectiva, estes hai que velos situados ao fondo da escena e recollendo os resultados.

Fai douscentos anos que o dixeron os nosos ilustrados: a universidade española serve para producir funcionarios. Non para formar, senón para, como dicía, *pór en forma e en formación* a un exército: a antiga e moderna tropa dos funcionarios estatais, e as tropas actuais dos funcionarios do capital, dos funcionarios da cultura e dos funcionarios da ciencia. Digo funcionarios, pero non con ánimo despectivo, como é usual dicilo nestes tempos, polo demais precisamente e de modo típico por quen se ignoran como tales. Funcionarios sono, non desde onte, senón desde antigo. Dentro da centenaria sociedade tradicional, isto é moito antes de que as hordas estatistas interrompesen o adánico soño dos liberais -meliflua avanzada dos capitáns de empresa ocupados en aplicar a lei da selva- os vellos titulados exercían como profesionais -*de profesar*-. Eran membros dunha orde semellante ás relixiosas -cunha *función* sacra: funcionarios- pero secularizada. Funcionarios ao cabo. Esta situación está en transo de liquidarse: esa función dos funcionarios -por exemplo dos funcionarios das empresas- esta perdendo unción, cam-

biando de simboloxía, sen deixar por iso -ao contrario- de ser sacra. Agora, igual que antes, o conxunto de candidatos aos títulos superiores constitúe o noviciado dunhas ordes con labores estratéxicos. Maioritariamente asalariados, os distintos compoñentes deste particular universo social, isto é, os titulados -mundo académico, mundo da administración, mundo dos empregados e, en fin, familias que queren que os seus fillos ascendan á condición de habitantes dalgún dese mundo, así como familias que desexan que os seus fillos non descendan ao submundo das ocupacións manuais- constitúen o conxunto de forzas sociais motrices que estiveron e están configurando na universidade o mapa da presente situación.

8.- Exámenes e diplomas: do ser á nada

Por conseguinte -con isto recapitulo e explícito os máis sinxelos corolarios-, que se saiba, a universidade non está nin estivo nunca para formar profesionais, nin sequera para o que se di ensinar ou formar. Estivo e segue estando, a pesar de que agora a fortuna lle sexa adversa, para delimitar, realzar e consagrar socialmente -en virtude dun específico instrumento constitutivo, isto é, o exame e o seu correlato, o diploma- un sempre difuso conxunto de calidades. Estas calidades prodúcense ou adquiren en virtude dun proceso de inculcación, o cal desborda con moito o marco dunha relación de pura aprendizaxe, sexa universitario ou extrauniversitario. Consagrándoas socialmente, ese particular conxunto de calidades considéranse a partir dese momento como inherentes á propia persoa, quen a partir de aí constitúese en membro dunha particular categoría social na que aquelas están lexitimamente depositadas por lei natural. Aínda que esta consagración ten efectos no campo do desempeño de papeis ocupacionais -licenza, habilitación ou dereito a exercelos- os seus resultados van moito máis alá desa esfera. Que calidades, que posicións e que papeis son eses que se seleccionan e certifican constitúe unha cuestión que, non só é esencialmente variable, senón independente do eventual traballo pedagóxico, o cal pode, ou non, preceder á consagración. Por conseguinte, nin *formar*, nin *profesionais* parece que son aquí as palabras verdadeiras. Que o discurso tecnicista sobre educación e *emprego* utilíceas constantemente quere dicir que, dentro do que pode entenderse como manobra de diversión, do que está falando é doutra cousa. Esta falando, primeiro, de tecnificar unha ideoloxía que se ignora como tal e que se presenta como algo inevitable e indiscutible. Segundo, trata de *racionalizar* o proceso de selección de quen se precisa que cumpran unha función sacra. Como conxunto, contribuír a lexitimar a orde social dado.

Con relación ao que constitúe a razón de ser da institución universitaria -o seu esqueleto, o exame- non é difícil apreciar que agora, nestes tempos, estamos aquí, efectivamente, nos puros ósos: o exame ocúpao todo. Estudiar vén consistir en opositar a un título. Someter a mínimos a unha cantidade de alumnos máxima resulta dramático por outra razón: o exame tende a selo todo, precisamente cando o título tende a non ser nada, agora, que os diplomas perderon credibilidade e valor social. Non é que a universidade produza ese celebre *déficit de contidos profesionais*, como quere a xerga habitual. Trátase de algo moito máis serio. Estámonos movendo aquí na espiral do sen sentido. Dentro da universidade -insístese- o peso do só exame é cada vez maior, e fóra dela cada vez é menor o valor do só título. Se a operación de subir o nivel de esixencias materialízase na

de apertar o parafuso dos exames, esa espiral non pode senón acelerar a súa dinámica. «Xa era de por si a escola un lugar de terror, e aínda quería empeoralo a cociñeira», escribía Kafka a Milena.

Dentro da universidade o que basicamente está en liza non é a pericia profesional, senón, como se dixo, o uso lexítimo do verbo ser, chegar ata aquí ou ata alá. Esta particular alquimia esencialista non pertence nin moito menos só ao pasado. Certo que o vello home de cultura, o home culto, era un verdadeiro experto. Pero experto en materia de esencialismo: aquel falar, aqueles xeitos, aquela seguridade tan memorables. Coa súa soa presenza impuña. Realmente, a forza non era só súa, senón dunha universidade cuxa autoridade estaba imposta socialmente. Aquel home estaba, non ben formado, senón ben seleccionado: selecto era a palabra. Sobre a súa propia tiña sobre engadida a forza dun grupo distinguido e realzado no que o grao de cohesión era moi alto. É por iso polo que aquela minoría podía dar o poético gustazo de proclamarse *inmensa*, mentres no medio de rituais encantatorios prescribía aos incultos a correcta escritura da xota. Que aquela afastada figura está agora entoando o canto do cisne próbao boa parte do discurso acerca da crise da universidade: unha lírica queixa nostálgica. Aqueles homes de cultura morren a mans do técnico e do especialista. Schopenhauer non chegou a velo, nin nós tampouco, con que vai aínda para longo. Por outra banda, isto non significa a revolución, porque o experto non pode renunciar ao carisma. Só a forma e os xeitos cambiaron. Variaron os dogmas, pero non a relixión. Agora para pontificar hai que facelo con aire desenvolto, salpicando o discurso con místicos tecnicismos, non latinos, senón anglosaxóns; e todo iso, desde logo, en plan informal e en mangas de camisa. Quero dicir que, na conxugación do verbo ser, o experto, en relación ao vello intelectual, parece que non lle vai en zaga. Para impor o seu pragmatismo necesita títulos de nobreza. Pero a actual universidade -é o refrán da melopea sobre a crise- xa non ten forza para impor socialmente o valor dos seus títulos. Non é que non forme ou deixe de formar: é que non selecciona con eficacia. Naturalmente é isto o que non se atreve a dicir abertamente o discurso tecnista, aínda que sexa xustamente diso do que trata.

Agora, expresado taxativamente, os expertos precisan dúas cousas. Primeiro, necesitan unha cultura non accesible por medio da mera escolaridade: un novo *gai saber*, de cuño inequivocamente aristocrático. Segundo, e contraditoriamente, necesitan títulos/títulos, isto é, necesitan que o ámbito do ensino universitario se xerarquice: elevación de esixencias, maior eficacia na división, máis *racionalidade* na definición das escalas e graos de excelencia; polo máis difícil, en suma. Unha observación elemental: as clases altas internalizaran ese novo *ethos* aristocrático por ósmosis e comprarán eses títulos/títulos, deixando o resto aos advenedizos dos últimos vinte anos, os cales nin serán cultos, nin serán especialistas, senón soldados de infantaría nun inmenso exército de reserva. Non é iso o que require a *calidade do ensino*, isto é, alumnos de calidade social? Non se trata, en definitiva de que agora os nosos egresados -novicios da sacra orde dos expertos- salgan bobos profesionalmente falando. Atolondrados se que parece que teñen razóns para estalo, logo de sufrir un via-crucis examinatório tan longo. Tampouco é, simplemente, que salgan infra-cualificados e faltos de preparación profesional. Están faltos sobre todo, non diso, senón do respaldo de autoridade dunha institución que fai uns dez

anos entrou en tronso, é dicir, que está en tronso de perder a súa vella autoridade. Con isto, do que os licenciados saen carentes é de todo, quero dicir de sentido. Creo que terían razóns para non saber onde teñen a man dereita.

9.- Xustiza distributiva, máis produtiva eficacia.

Ampliando neste momento a perspectiva, non parece difícil admitir que durante os últimos tempos asistíuse a dous procesos paralelos: unha irresistible expansión da escolaridade e un traslado cara arriba da concorrencia e competencia no ámbito da estrutura ocupacional. Ascender, mediante o esforzo que supón estudar -traballar, ao parecer é de vagos- para, ao cabo, quedar un onde xa estaba. Excepcións e precisións aparte, ese parece ser o aproximativo saldo da operación. Agora para poder permanecer no seu sitio cada cal debe avanzar máis rápido. Isto non o din os nosos especialistas en administración educativa, nin tampouco o din as táboas españolas de mobilidade social; dicíao referíndose ao *país das marabillas*, Alicia.

Dentro desta operación a universidade tivo e ten un papel central. Agora ben, de que papel e de que operación trátase? Utilizando o castelán rancio e expresándoo en categorías sociolóxicas insuficientes e revisables, pero creo que de ningún modo obsoletas, pode pensarse que esa operación constitúe á universidade nunha instancia mediadora entre as forzas sociais do traballo e as forzas sociais do capital. Unha elevación crecente das taxas de escolaridade, incluídas as correspondentes aos estudos superiores, tiña como efecto previsible este: disolver o conflito social no soño individual da promoción e da mobilidade. Por outra banda, como compensación, e desde o outro polo, o crecemento dos efectivos universitarios podía ser considerado como unha batalla gañada dentro da guerra da xustiza social. Mediar entre dúas posicións opostas, entre dous amos: o sistema de ensino foi o inconsciente brazo executor desa política de dobre cara. Mediación non é exactamente perda total de autonomía. Esta política de expansión, polo menos ata agora, forma parte da lóxica dos propios intereses da *intelligentsia* empezando polos do profesorado: abrir as portas do sistema escolar e meter aos mozos dentro equivale a aumentar a súa xurisdición e o seu peso dentro da sociedade global. Todas as burocracias tenden a crecer e o sistema de ensino -matriz de todas elas-con maior razón.

Fai vinte anos, isto é, a mediados dos sesenta -e antes en países máis desenvolvidos- as dúas potencias en litixio movíanse nun contexto cuxas coordenadas básicas pódense reducir sen maiores complicacións a isto: un proceso crecente de industrialización e terciarización económicas, o cal demandaba un proceso de remodelación da estrutura ocupacional. Dentro daquela xa afastada conxuntura histórica os últimos predecesores do agora discurso sobre *universidade/emprego* estaban en perfectas condicións para, dentro dun exercicio de contabilidade social, botar unhas particulares contas de cuño optimista. (Lei de 1970). Xustiza social e económica eficacia resultaban ser dentro destes cálculos dous obxectivos converxentes: o dobre mitoloxema da *igualdade de oportunidades* e da teoría do *capital humano* viña renovar e impulsar o vello pacto. Escolarizar moitos anos aos mozos pensábase que era rendible, tanto desde a perspectiva da xustiza distributiva, como desde o punto de vista do proceso de produción. Sobre estas coordenadas oficiais

lexitimouse a expansión do ensino concretamente, do ensino universitario. Dito noutros termos. Esta política expansionista do sistema escolar traducía en realidade os termos nos que as dúas potencias rivais -a matizar: traballo e capital; orde cultural e orde social- renovaron o seu compromiso e o seu pacto.

Desde fai algúns anos -desde finais dos setenta- estamos situados no extremo do arco debuxado por esa dinámica. Cada cal sabe xa que o que en realidade facían os nosos contables nos seus cálculos era isto: botar as contas da leiteira. Quero dicir que destas contas aquelas teorías eran a súa técnica expresión. Polo pronto, *xustiza social e eficacia económica* foron máis ben os eufemísticos lemas que encubrían os reais mecanismos motores dese proceso. Que no meu criterio son dous. Por unha banda, a vontade de disolución ou aminoración dos termos tradicionais do conflito social. Como mínimo ese conflito trasladábase a outro plano: mais alá do caso específico español ata os anos setenta, os estudantes, e non os traballadores, eran os principais protagonistas das barricadas, así no oeste americano, como tamén no centro intelectual de París.

Tanto o problema da demanda de educación como, sobre todo, o problema das expectativas de inserción social dos titulados, constitúen un conflito, tan grave como se queira, pero basicamente de carácter doméstico, isto é, dentro do patio das clases dominantes. (Naturalmente que os heroes das barricadas termináronse por instalar, e parece que non do todo mal). Á marxe dos discursos oficiais existen razóns para pensar que, no esencial, de xustiza social non parece que se trataba. Tampouco parece que o que andaba en xogo fose, nin o rendemento académico, nin a eficacia puramente económica. Máis alá dun punto, e dentro dunha estrutura ocupacional, a cal desde unha perspectiva xerárquica non pode ter amplas marxes de variación -non hai postos de *xefe* para todos-, investir no chamado capital humano equivalía lóxicamente non só a producir desemprego, senón a situar o sistema de ensino diante de redobrados problemas de funcionamento interno, e iso nunha dinámica e nunha posición cada vez máis afastada, tanto do rendemento, como da lóxica do sistema produtivo. Non é o obxectivo de lograr unha universidade orientada á produción o que a fixo crecer, senón o obxectivo dunha universidade orientada ao consumo: aí confluía -no consumo de escolaridade- o obxectivo da xustiza e o obxectivo da rendibilidade. Á marxe da eficacia política dunha demagógica práctica social-demócrata, a eficacia económica habería que situala, no meu criterio, na rendibilidade do que chaman a *mocidade* en tanto que mercado: o beneficio ideolóxico e económico desa *industria dos mozos* non parece que deixe de medrar nese particular sector produtivo.

Por conseguinte, existen razóns para pensar que as expectativas oficiais alentadas desde a segunda metade dos sesenta crearon máis problemas que os que resolveron. Aquel dobre oficial obxectivo que presidíu o proceso -o obxectivo da xustiza/igualdade e o obxectivo da rendibilidade/rendemento- foron no fundamental neutralizados por dous obstáculos, ambos os dous previsibles. Primeiro, o fenómeno da desvalorización social dos títulos revitaliza a incidencia dos vellos mecanismos de selección ou adscrición da sociedade tradicional. Segundo, tanto o necesario carácter rixido da oferta de posicións elevadas dentro da estrutura ocupacional, como a relativa incapacidade de absorber a demanda de postos, convierten o ensino superior nunha alternativa temporal do desemprego,

fenómeno este que vén multiplicar o infortunio cando, dun xeito contable, estúdase o rendemento, a produtividade e demais criterios de eficacia.

10.- Discurso técnico e realismo máxico

Crebado xa o cántaro e situados ao cabo dunha rúa chamada desencanto, ou sexa de volta ou regresando, esta é a hora feliz para os descubridores de mediterráneos: *masificación, sobre-escolarización, infracualificación, deteriorización, inadecuación, desaxuste* e demais pragas. Esta universidade nin criba, nin imprime dotes de mando, nin dá respecto, nin nada. Afastada do microcosmos cultural das empresas, a universidade serve, sobre todo, -como desde que se constituíu fai séculos- para producir eternos estudantes, é dicir, profesores; todo o máis, esforzados opositores ao funcionariado. Esta é, así mesmo, a hora da marcha atrás. Porque en definitiva, resulta que unha cousa é a xustiza e outra cousa é a rendibilidade: acabásemos. Quero dicir que o discurso dominante sobre *universidade-emprego* debería empezar por ese que parece ser o seu principal axioma. Agora decatámonos de que do que trata non é de contabilidade, nin de estatística, senón de moral, ou mellor dito, desta cabalgando sobre aquelas.

Presidida ou guiada por un cadro de categorías mentais debuxado por unha epidérmica percepción da realidade, esa contabilidade xa se dixo- esquece incluír dentro dos seus cálculos feitos esenciais. Por iso non é un discurso técnico, ou se se quere, empírico. Situando as claves da súa formulación -a autonomía da función profesional da universidade- de costas á socioloxía, e concluíndo o seu básico diagnóstico por onde empezara, este discurso é froito, non dun esforzo teórico ou explicativo do que poida ou non ocorrer coa universidade e o emprego, senón produto da necesidade -política e moral- de obrar con urxencia e con eficacia. Por iso toda a autoridade que pode reclamar é de natureza non técnica, nin teórica, senón moral: apela ao realismo, remove a conciencia universitaria, convoca á cidadanía, invoca a honra nacional.

Non parece haber serias dúbidas de que, en tanto que literatura que é -aínda que, propia de especialistas e dirixida a especialistas- estamos dentro do xénero realista: polo menos esta é a súa vontade. Agora ben, ao meu modo de ver, trátase dunha realismo máxico. Máxico, por dúas razóns, ou en dous planos. Primeiro, porque ten por efecto -máxico- pór de acordo a todo o mundo, aos universitarios máis conscientes e aos máis intelixentes empregadores. Sorpresivamente reconcílianse os opostos. Basta observar a fotografía: unha decadente aristocracia cultural -esa que soña nostálxicamente coas minorías selectas- dándose a man co ascenso dunha cultura mercantilizada cuxos representantes máis á última necesitan certificados dunha institución de renovado carisma, con poderes efectivos e á altura do calendario. Aínda que quizá non se atreven a dicilo, ata os radicais alégranse con este anticipado espectáculo: a sa lóxica empresarial entrando a saco na loucura de certos sectores académicos. Desde esta perspectiva e por definición, a racionalidade pre-burguesa debe ser superada pola racionalidade burguesa, aínda que esa operación -e por iso- coxa de camiño. Ocorre coma se este discurso acerca de *universidade/emprego* tivese un valor documental -xa o dixeran, unha fotografía-: a firma, o con-

sensuado texto da última renovación, agora sen optimismo, do vello pacto. Cada unha das dúas partes crendo enganar á outra.

Trátase dun realismo máxico nun segundo sentido. Aínda que precisamente faga gala dunha sobriedade espartana no campo das ideas, esta literatura, dada as súas categorías de referencia -*explosión escolar, masificación, deteriorización, éxito, abandono, calidade do ensino* e o resto das contas do rosario- non pode controlar a sobrecarga de connotacións, hipérbolos, eufemismos, perífrasis e demais figuras retóricas, as cales fan necesariamente que as lecturas posibles sexan moitas e que o efecto global teña un algo de electrizante. *Deteriorización*, por exemplo, pode querer dicir, entre moitas outras cousas, que as clases traballadoras tornaron por asalto a universidade derrubando os vellos pedestais. Pode querer dicir que, sendo a da selección social unha función básica, nestas condicións, ou hai que cribar máis fino -examinando, desalentando-, ou se necesita mais atención pública, máis orzamento, máis e mellor profesorado. *Masificación* pode querer dicir, literalmente, que ata aquí chegamos coa xustiza, cuidémonos en diante da eficacia. Esa podería ser a lectura -parece que dominante- de cantos estan empeñados en profundar a jerarquización dentro do que, en definitiva, sería un modelo de universidade dual. Fácil é debuxar o cadro: por unha banda, unha concesiva universidade de masas e, por outra, unha esixente universidade de minorías; aquela réndelle tributo á xustiza, mentres esta última levanta o estándar da eficacia; unha, discutindo sobre a calidade do ensino e outra reservándose unha clientela de calidade social garantida; unha, dispensando diplomas desvalorizados, a outra outorgando títulos de alta cotización; aquela posta de face ao consumo e como alternativa ao fenómeno do desemprego, esta conectada á produción; en fin, unha sostida como un servizo público -cun profesorado gris, burocratizado e uniformado e a outra tendendo pontes á empresa privada facendo, e desfecendo xerarquías no campo do coñecemento. Por que non dicir abertamente que é precisamente disto do que se trata?

Sobre a palabra *masificación* -e o resto- cabe tamén reinventar un xacobinismo, esta vez implacable. Pola súa banda *sobreproducción* pode querer dicir que estamos nunha situación inflacionaria -de títulos- e que é urxente unha política restritiva: frear a velocidade á que viran as máquinas de facer billetes, intervir o mercado financeiro, encarecer o diñeiro, isto é, os títulos ou ben, por exemplo, proceder a unha depreciación oficial, ata ao desenchufe dos títulos como credenciais para a ocupación de postos no sistema produtivo. Que quere dicir *calidade do ensino*? Esta noción está situada entre ese taylorismo que razoa en termos de *calidade do produto* e ese aristocratismo que pensa en termos de homes de calidade social -outra vez, a ambivalencia, o compromiso-. Que outra cousa é que un concepto tan vacío como o resto das pezas desta tecnicista semántica? Esta natureza ten todos os elementos do diagnóstico básico, ou sexa, do círculo máxico. Como nas novelas de cabalerías, dentro do discurso tecnicista -aparentemente tan comedido e pouco épico- cabe todo, porque no plano da reflexión as categorías que se utilizan arrastran.

Visto de máis lonxe ese círculo máxico de categorías é, en realidade, un escudo e un escudo eficaz: non é posible contradicir frontalmente ese diagnóstico, quitarlle a razón. Non se pode contradicir á teoloxía utilizando unha linguaxe teolóxica. Coñecer non consiste en negar simplemente un problema ou unha resposta, senón que consiste en esquivalos, dando un rodeo e ofrecendo unha explicación que inclúa por que xorden aqueles, isto

é, ampliando e profundando a cuestión. Quen está detrás dese escudo aparentemente invulnerable? Xa o dixeran, as *clases da cultura* defendendo a súa posición na estrutura social. Máis alá dos seus internos desacordos e par encima desas múltiples interpretacións tende a imporse unha lectura oficial: a do discurso técnico sobre *universidade/emprego*. Só que este o fai, non de forma directa, senón de modo eufemístico: non pode saírse do mínimo que todos comparten. Por iso dicía ao comezo que o importante é, non o que di, senón o que cala.

Concluindo e sintetizando, penso que a formulación dominante dentro do debate sobre as relacións *universidade/emprego* constitúe a expresión en linguaxe técnica dos intereses sociais do conxunto de categorías cuxa posición e papel deveñen estreitamente da súa relación co sistema escolar: basicamente unha defensa do valor social dos títulos académicos. Desde unha posición incurablemente etnocéntrica, e a través dun proxecto de novo acomodo da súa específica instancia de poder -o sistema escolar- a *intelligentzia* renova a súa promesa de salvación do todo social. Sempre no medio e sempre tratando de atar cabos. Agora o do ensino superior -por aquí- e o do emprego -por alá-. Baixo o chasquido destes pratos, o bombo das *novas tecnoloxías*. Penso que ese discurso resólvese nun conxunto de medias verdades e que -razoamentos precisos sobre o fondo de ideas xerais moi malas- utiliza unha linguaxe perifrástica, a cal é necesario traducir ao que de verdade expresa. Aínda que principalmente discute e dóese da dimensión formativa da universidade, do que trata, en realidade, é de lexitimar un máis esixente proceso de selección escolar e social. Non é un discurso nin tecnicamente serio, nin tecnicamente solvente: é un discurso que non pode ocultar os seus argumentos morais. Tratar de converter unha cuestión política nun problema técnico constitúe a súa forma específica de facer política: disolvéndoa. Non é unha política de partido. Trátase con ese discurso da expresión dun movemento social, non sen loitas internas, o cal significa unha toma de conciencia previa a unha contraofensiva. Dentro dunha dinámica que foi outrora progresiva, creo que ese discurso anuncia sinxelamente unha marcha atrás.